

**Čas – přípravné poznámky I.**

**Ladislav Hejdánek**

◆ poznámky, česky, vznik: 30. 12. 1956 – 20. 1. 1957

◆ notes, Czech, origin: 30. 12. 1956 – 20. 1. 1957

## Čas – přípravné poznámky I. [1957]

### 561230-1

Nedějí se události v čase, nejsou události v čase, ale čas v událostech. Každá událost (skutečná událost, ne komplex událostí) má svůj čas. Neexistuje společná čas pro různé události, ale je možno provádět pokusy o konstrukci takového času pro omezenou sféru (areál), ale to je pak čas konstruovaný a nikoli skutečný. Takový čas pak je třeba měřit nikoli událostmi (mírou nejsou události), nýbrž rekurencemi (přísnými, co nejexaktnějšími rekurencemi). Vše je akt: jak sama konstrukce času, tak konstrukce stroje, tak konečně transformace, jimiž je čas událostí převáděn na čas konstruovaný. (list 1)

Čas je něco, co tu není před událostmi, nýbrž co je jimi teprve vytvořeno resp. tvořeno, a co na druhé straně s nimi rovněž zaniká. Proto souvislost časová není a nemůže být ničím jiným než souvislostí událostí. Protože události spolu souvisí navazováním (tj. subjektivní aktivitou), tedy i čas trvá jen navazováním: subjekt si z minulé události musí učinit svou minulost – jen tak lze potom mluvit o události první jako předchozí a o události druhé jako následující. A ovšem tím, že si subjekt *de facto* volí svou minulost, tím ji *rekonstruuje* a činí přítomnou. (list 2)

Je třeba se vždy ptát, *jak* poznáváme, a nejen po obsahu samotného poznání. Proto je třeba při problematické tezi o bezedné minulosti se ptát, jak se o ní dovídáme, jak můžeme dospět k závěru, který by tuto tezi potvrdil nebo podporoval. Jakmile se nám ujasní, že to je naše konstrukce, pak máme otevřenou cestu ke kritice. Můžeme se ptát po důvodech, po argumentech. Důvody a argumenty je možno kritizovat – skutečnost nikoliv. Je třeba si uvědomit, že bezedná minulost nemusí být skutečností. (list 3)

### 561231-1

Nelze uvažovat o minulosti, přítomnosti a budoucnosti obecně: je třeba se od počátku ptát: *čí* minulost, *čí* přítomnost a budoucnost máme na mysli. O čase *mluvit* můžeme jen tak, že stanovíme subjekt, k němuž ten čas náleží. Tím také jediné unikneme z četných rozporů, např. v pojetí vztahu novosti k přítomnosti. Subjekt je nejprve nový (událost je nová), a pak stárne. Jeho stárnutí však probíhá v přítomnosti. Proto přítomnost zahrnuje nové i staré. I staré bylo kdysi novým, ale jeho novost nyní není přítomná, nýbrž je minulostí. Minulostí vskutku je jenom to, co je přítomno jako staré. (list 4)

Ve skutečnosti není minulost zhuštěna v přítomnost, jak např. uvažuje M(ilíč) Čapek (Bergson etc. např. 84), nýbrž naopak mnohost přítomností i posloupnost přítomností je zhuštěna v minulosti. A minulosti je třeba rozumět jako čemusi přítomnému (v přítomnosti), ovšem přítomnému díky a prostřednictvím subjektu, tedy *de facto* zpřítomněnému, v čem je zhuštěno, vybráno a určitým způsobem použito, adaptováno něco z toho, čeho přítomnost předcházela tomuto použití. Správně ovšem by to mělo znít: všechno z toho, co předcházelo. (Jen výběr je základem přecházení a tedy sukcese.) (list 5)

Jednou z nejdůležitějších otázek v problematice času je otázka sukcesivity, sukcese. Už bylo řečeno, že není napřed minulost a potom přítomnost, nýbrž že minulost a přítomnost (pro též subjekt, u téhož subjektu) jsou „současné“. O sukcesí je možno hovořit jenom u „různých přítomností“. Ale v tom je nesnáze: zůstaneme-li důsledně u jednoho a téhož subjektu, je tu otázka, jak souvisí vzájemně sled přítomností u téhož subjektu. Klást je jako sobě vnější znamená vystavit se nutnosti dojít k předpokladu bodové přítomnosti. Co to je vlastně přítomnost? Je třeba tuto věc analyzovat. (list 6)

(jakási parafráze M. Čapka – 86:)

Jestliže sukcese přítomností nevykáže žádnou změnu, stává se iluzorní sukcesí. Změna však vyžaduje, aby se stalo něco, co dosud nebylo (resp. co právě nebylo), čili vyžaduje vznik něčeho nového a tedy aktivity, akce. Aby se však něco takového stalo, je třeba, aby proběhla určitá událost, totiž právě akce. Čas pak je dependencí, je implikován v této události, akci. Přítomnost je distance (*pozn. na okraji: Víc!*) mezi začátkem a koncem akce; odvozeně (subjektivně pak je distancí mezi (*na okraji: ?*) začátkem a koncem události). Čím mohutnější akce, tím delší přítomnost, tím má její přítomnost větší objem (ne ve smyslu kvantity, nýbrž intenzity). (list 7)

Jak se však může přítomnost rozšiřovat? Jen tak, že v sobě nahromadí (zhuštěně ovšem a ekonomizovaně) jiné přítomnosti (které potom jsou supponovány jako předcházející); jinými slovy: jen tak, že prohloubí (lépe než rozšíří) svou *minulost*. Je dobré sledovat tuto otázku u problému, otázky (viz Diss.). Tam se totiž v nápadně analogické situaci obejdeme vůbec bez časového řazení – tam jde jenom o výrazné položení, mířící ke konsekvencím, o hloubku, která je samotným položením kladena, která však současně je vynášena na povrch i přesouvána (sama v sobě) prováděním konsekvencí. (list 8)

Jestliže struktura položení, rozvinutí a řešení problému vůbec připomíná strukturu událostí a akcí, pak je otázka, kde se bere časovost. Nebylo by vůbec možno ontologicky vystačit s hloubkou místo „minulosti“ (minulé přítomnosti), položením místo přítomnosti, a rozvinutím resp. řešením místu budoucnosti? Nebylo by možno vůbec vykázat časovost do sféry subjektivity, jakéhosi subjektivního mámení, mýlky, omylu, předsudku atd.? Nikoli. U problému jde o „derealizaci“ skutečnosti (termín J.B.K.); tam pomíjíme časový aspekt věci, ale ve skutečnosti tam čas je. V jiném případě však už časový aspekt není pominutelný. (list 9)

Jak může přítomnost v sebe zahrnout jiné přítomnosti v podobě zhuštěné „minulosti“? Je jasné, že to není sama přítomnost, která tu je takto aktivní (vždyť přítomnost není subjektem ani událostí – primordiální); aktivní je a může být jenom subjekt. Má-li být subjekt schopen zahustit „předchozí“ (např. své) přítomnosti do své minulosti, musí mít k těmto „přítomnostem“, které uplynuly a už nejsou, přístup. Má subjekt nějaký přístup k tomu, co bylo a už není? Nelze zůstat jen u předpokladu zintenzivněné přítomnosti (rozsáhlejší, delší, objemnější přítomnosti). Je třeba uvážit, jak je takové zvětšení objemu (plnosti) přítomnosti možné. (list 10)

Jestliže odmítáme nekonečnou (bezednou) minulost a budoucnost (právě tak jako nekonečný, bezedný prostor), pak ovšem nestačí uvádět argumenty proti a jenom naznačovat souvislosti nové, nýbrž je nezbytně třeba předvést novou koncepci v celé šířce. Je ovšem jasné, že i tu půjde o konstrukci, jako v každém pojetí. Tato konstrukce však musí být podniknuta. Kruciólní otázkou pak bude, jaké důvody z našeho nového pojetí poplynou pro historii, resp. pro filosofii dějin. Hlavním důvodem pro přijetí nové koncepce může a musí být jen řada úspěchů na místech, která byla dosud temná a neprůhledná. (list 11)

## 570101-1

Bez teorie subjektu a hlavně bez teorie akce nelze pochopit, jak se přítomnost může prodlužovat (rozšiřovat, prohlubovat či jak nejlépe to vyjádřit). Začátek akce je totožný s výkyvem subjektu směrem subjektivním: subjekt se prohloubí – nejprve ovšem jen dočasně, provizorně; jen opakováním yse dosáhne určitého reálně trvalejšího prohloubení subjektivnosti, které nutně musí být provázeno rozšířením a zlepšením instrumentalisty objektu (vnější stránky) subjektu. Takový výkyv má za následek zpětný pohyb z nejhlubšího subjektu (relativně podle úrovně subjektu), který je vlastní akcí. Akce prochází ze subjektivní sféry do objektivní a (většinou) opouští i tu, aby zasáhla do světa kolem. (list 12)

Předpokladem akce je jednota subjektu; této jednoty je třeba znovu a znovu dosahovat integracemi, jichž nevyhnutelnou podmínkou je onen výkyv do hlubiny subjektní sféry. Tento výkyv je čímsi vzdáleně připomínajícím natažení hodin: tento výkyv je začátkem nového času a „mírou“ jeho dalšího průběhu. Je jistě zřetelné, „míra“ tu nemůže mít smysl kvantitativní, nýbrž právě kvalitativní: je to vlastně otevření času, který čeká na naplnění. (*červeně po straně: čas udeří!*) Měrou času – a to znamená „zážitku“ času – je srovnání otevřenosti s dosavadním naplněním (v tu chvíli): plnost času je v obráceném poměru k jeho počátku, otevřenosti. Nelze „zažít“ otevřenost času, nýbrž jenom jeho naplňování. (list 13)

Zážitek „otevřenosti“ času je zážitkem ne-času, tedy hrůzou. Taková rekonstrukce času, která vyrovná jednotlivé subjektní časy geometricky za sebou tak, že vznikne jakési homogenní časové kontinuum, v němž se události dějí, a která tak dospěje k předpokladu bezmeznosti, nekonečnosti, bezednosti času dopředu i dozadu, taková rekonstrukce času je provázena stejným pocitem ne-času (v našem smyslu) a tedy hrůzou, jako zážitek „otevřenosti“ času, neboť bezedná minulost právě tak jako bezedná budoucnost jsou obě časem nenaplněným a tedy otevřeným. Otevřenost času (ačkoliv ve skutečnosti je čímsi jiným) nemůže mít člověk před sebou jinak než jako prázdnotu časovou. (list 14)

Čas není leč přítomnost. Minulost *jest* (nyní) pojatou přítomností neboli pojetím minulosti, budoucnost *jest* plánavnou nebo předvídanou přítomností neboli plánem budoucnosti či vizí budoucnosti. Jak pojetí minulosti, tak vize budoucnosti jsou v přítomnosti anebo vůbec nejsou. Ovšem přítomnost není bodová; není ani sukcesí bodů, nýbrž právě přítomností a tedy časem, jak je „zažíván“, „prožíván“, „žít“. To znamená, že i přítomnost má své ante a své post. Avšak ani ante ani post tu není ve smyslu časovém; to je jenom konstrukce pozorovatele, přistupujícího z vnějška. Ante a post je tu ve smyslu nadřadění a podřadění, ve smyslu důležitosti větší a menší. (list 15)

Čas je přítomnost; a ovšem nesmíme zapomínat na to, čím čas a čím přítomnost. Přítomností subjektu je vše to, co v sebe subjekt sepne, uzavře, co do sebe zahrne a co dovede před sebou držet, co dovede v sobě udržet, co v sebe dovede integrovat. Jde ovšem o události. Primordiální subjekt je jenom sám svou událostí, ovšem událostí, která má schopnost se stát subjektem. To neznámá nic jiného než to, že v sebe dovede zahrnout sebe samu, čili že se dovede k sobě vrátit. V tomto návratu je možnost transcendence: vnějšně zůstává událostí primordiální, vnitřně však se dostává nad sebe a tedy i mimo sebe (vnitřně!!), tj. získává reaktivitu, zatímco sama primordiálnost je inertní. (list 16)

## 570107-1

Jde zásadně o to, zkoumáme-li otázku času tak, že k času přistupujeme zvenčí či zevnitř. Zvenčí vypadá situace tak, že minulost se zahušťuje v přítomnost, že staré je před novým; zevnitř jwe tomu opačně: nejprve je nové, a to stárne, a minulost je vlastně mnoho přítomností, které jsou zahuštěny svým stářím resp. novou přítomností jako její minulost, ale to je právě hloubka, přítomná hloubka. (list 17)

Minulost existuje jen jako přítomnost, jen jako zpřítomněná minulost. Není-li minulost zpřítomněna, není vůbec minulostí. Je otázka, zda objektivní sled událostí (tedy sled přítomností) je skutečnou historií. U takového sledu zůstává vždycky otázkou kauzální nexus: nikdy nevíme, co je náhoda a co nutnost, co je okrajovost a co podstatou, co je zanedbatelné a co důležité. Je jediné kritérium důležitosti ve smyslu historickém: navázání. A toto kritérium není objektivní, nýbrž subjektní: pokud mohu ještě navázat, mohu učinit nedůležité důležitém (důležitějším), náhodné nutným (pro mne nutným), okrajové podstatným (pro navázání). (list 18)

Skutečnou historií není „objektivní“ sled událostí sobě vnějších (a souvislých snad „kauzálně“), nýbrž sled navazování. Ovšem je zřejmé, že především – ani v lidské, tedy opravdové historii – není navazování synonymem vědomého navazování. Nicméně v lidské historii se navazování děje vždy

prostřednictvím subjektivním, i když ovšem subjektivita není totožná s vědomím. A proto subjektivní aspekt dějin je neobyčejné důležitosti. Sukcese myšlenek má eminentní význam pro pořádnou historii – i když ji ovšem nevyčerpává. (list 19)

#### 570110-1

Žádný následek neobsáhne celou příčinu, neboť příčina je mnohotná a následek je prostředkován subjektivní reaktivitou, a ta je podmíněna schopností integrovat řadu příčin v situaci, na niž subjekt reaguje, do níž zasahuje.

Žádná příčina v sobě neobsahuje celý následek, v každém následku je cosi nového.

Ergo: Každá příčina po některé stránce není příčinou, a každý následek po některé stránce není následkem. Jsou tedy věci nebo stránky věcí, které nebyly způsobeny, a jsou i věci nebo stránky věcí, které nepůsobí. (Ovšem: nic absolutně!) (list 20)

Přítomnost se nemůže prodlužovat do „budoucnosti“, protože prodloužení takové je možné jen přes návrat k sobě; toho je však mocen pouze subjekt. Sukcese „přítomností“ není plynulá, není setrvačností, nýbrž je prostředkována, a to subjektem. Subjekt zná ovšem bezprostředně (*má*) jen jedinou minulost, a proto pro něj jiné minulosti není. Může je však konstruovat. Nikdy to ovšem není rekonstrukce předchozího sledu přítomností, jak po sobě objektivně nastupovaly. Neboť není *objektivního* sledu událostí, které si jsou časově vnější: tento sled je to, co neexistuje. A to je objektivní čas. (list 21)

Nejen přítomnost je přítomná, ale i „minulost“ a „budoucnost“ – pokud vůbec jsou. Proto vlastně musíme vytvořit nový pojem přítomnosti. Protože však nemůžeme rázem opustit starý pojem, a protože vůbec nemůžeme odhodit celý zžitý způsob mluvy a myšlení, bude třeba alespoň formálně odlišit, kdy slova přítomnost používáme ve smyslu starém a kdy ve smyslu nově vytvořeném. (list 22)

#### 570111-1

Zůstává však otázkou, jak dalece lze mluvit o čase na konci akce, tj. při zásahu do reality okolního světa. Především sám zásah je jinou stránkou akce než navazování. Každá akce navazuje na historickou bázi subjektu; zároveň je tato báze každou akcí rozšiřována, zbohacována. Ovšem za předpokladu, že došla cíle. Jak dochází však akce svého cíle? Jak vypadá okamžik uskutečnění, naplnění času, jehož je počátek akce otevřením (otevřeností)? Tu je třeba přistoupit nejdříve k přesnému vymezení náraz (dotyku, kontaktu) dvojice událostí vzájemně si vnějších. Každá ovšem má svůj čas. Co pak je proniknutí cizího elementu a tím i cizího času do události, která má svůj čas? (list 23)

Sukcese přítomností není takového druhu, že by – jak říká M. Čapek – se vynořovala „ustavičně z hnulosti nová přítomnost“, nebo podle Bergsona, „paměť tlačí něco z minulosti do přítomnosti“. V „minulosti“ prostě není nic, co by mohlo *tlačit* prostřednictvím čehokoli: to je jen v přítomnosti. Kontakt, který je podmínkou „tlaku“ a vůbec zásahu akce, je přítomný. Není jiného kontaktu než právě v přítomnosti. Nelze říci (Bergson), že „minulost vchází do přítomnosti“ (*bez tečky – neukončeno? – pozn. aut.*) (list 24)

#### 570113-1

Mít čas či nemít čas – běžné užití těchto výrazů je dokladem pro to, že čas je cosi prázdného, nezaplňného, co naplněním mizí. Myslí se ovšem volný čas: ale už to, že se mluví o čas u volného času, tj. o čase, který nemá budoucnost resp. který není budoucností, ukazuje na rozlišování mezi časem a jeho obsahem či zaplněností. Kdo má čas, nemá budoucnost (neví, co bude dělat, nemá přesnou představu o příštím čase); kdo nemá čas, má budoucnost plnou, ví více méně přesně, co

bude dělat, má příští čas plný, má představu o budoucnosti, má tedy čas. Nemít čas znamená tedy vlastně: mít čas, a mít čas v běžném použití znamená nemít čas. (list 25)

#### **570120-1**

Pravda není v dějinách resp. neuskutečňuje se v dějinách už také proto, že oslovuje, angažuje vždy přítomnost. Minulost nebo budoucnost nikdy nemůže být v přímém kontaktu k pravdě, tj. nemůže být pravdou oslovena přímo. Pravda proniká do přítomnosti, která se více či méně přiblíží jejímu obrazu a pak *končí*. Jestliže další přítomnost navazuje na toto „přítomnost“ předchozí, navazuje na ni pouze vnějšně, činí si z ní materiál, ale nemůže v ní mít normu. Norma nemůže být leč přítomná. Ovšem pravda se v jiném smyslu přece uskutečňuje i v dějinách: nikoli však v minulosti, která „už není“, nýbrž která je přítomná, v minulosti, kterou si nese s sebou přítomnost jako svou minulost. (list 26)